

ПЕРШИЙ ПРОФЕСОР ФІЛОСОФІЇ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ XIX СТОЛІТТЯ

Наталія Мозгова

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Анотація:

Розглядаються життєвий шлях і творчий спадок першого професора духовно-академічної філософії в Україні Івана Михайловича Сковрцова (1795–1863). Філософські погляди І. Сковрцова тлумачаться як такі, що поєднують філософські ідеї з Богооткровенною істиною. Простежується позитивне ставлення мислителя до Ляйбніца, Канта, Шеллінга й досить стримане до Фіхте та Гегеля. При цьому Сковрцов не був прихильником жодної з перерахованих філософських систем. В академічній філософії мислитель здійснив перехід від традиційного вольфіанства до кантіанства.

Мозговая Наталья. Первый профессор философии в Киевской духовной академии XIX века

Рассматривается жизненный путь и творческое наследие первого профессора духовно-академической философии в Украине Ивана Михайловича Сковрцова (1795–1863). Философские взгляды И. Сковрцова трактуются как сочетающие философские идеи с Богооткровенной истиной. Прослеживается положительное отношение мыслителя к Лейбницу, Канту, Шеллингу и довольно сдержанное к Фихте и Гегелю. При этом Сковрцов не был сторонником ни одной из перечисленных философских систем. В академической философии мыслитель осуществил переход от традиционного вольфианства к кантианству.

Mozhova Nataliia. The first professor of philosophy in Kyiv Academy of Theology in XIX century

The article is devoted to life and creative legacy of the first professor of Spiritual and Academic Philosophy in Ukraine Ivan Mykhailovych Skvortsov (1795–1863). Philosophical views of I. Skvortsov are interpreted as those which combine philosophical ideas and revelation of God. We can see a positive attitude of the philosopher to Leibniz, Kant, Schelling and he is rather reserved to Fichte and Hegel. Therefore, Skvortsov was not a supporter of any of the mentioned above philosophical systems. In academic philosophy the thinker made the transition from traditional "Wolffianism" to "Kantianism".

Ключові слова:

духовно-академічна філософія, християнська антропологія, релігійна філософія, святоотчеська традиція, віра, істина.

духовно-академічна філософія, християнська антропологія, релігійна філософія, святоотчеська традиція, віра, істина.

Spiritual and Academic Philosophy, Christian anthropology, religious philosophy, Saint Fathers' tradition, faith, truth.

Одним з фундаторів київської релігійно-філософської школи, поряд з Інокентієм (І. Борисовим), історики слушно вважають Івана Михайловича Сковрцова, хоча ім'я його певним чином і залишається в тіні. І це не випадково, адже останньому історія відвела значно скромнішу роль у становленні філософської школи, ніж першому. Не будучи професійним філософом, Інокентій відіграв вирішальну роль у становленні філософських досліджень і оновленні філософських курсів у Київській духовній академії (КДА), усвідомлюючи величезну значущість філософії для забезпечення належного рівня богословської освіти. Будучи професійним філософом, І. Сковрцов сумлінно й дисципліновано втілював у життя всі нововведення Інокентія. Тому серед викладачів філософії йому й належить особливе місце в новоствореній КДА як першому професору філософії.

Іван Михайлович Сковрцов народився в листопаді 1795 р. в селищі Стесково Ардатівського повіту Нижегородської губернії. Його батько служив причетником у церкві в м. Арзамасі, згодом – священиком у церкві с. Стесково. Початкову освіту І. Сковрцов здобув у Нижегородському духовному училищі та семінарії. «Упродовж десяти шкільних років бідному, погану одягненому семінаристові доводилося діставатися додому з семінарії в сильні морози, від яких єдиним засобом

порятунку була або швидка хода, або біг, але й вони не завжди рятували від обмороження. Боротьба з важким життям не могла не позначитися на формуванні таких рис характеру, як зосередженість і самовизначеність» [7, с. 437].

З 1844 до 1817 рр. І. Сковрцов навчався в Санкт-Петербурзькій духовній академії (магістр 2 курсу). Під час навчання особливо захоплювався математикою, але з переходом до богословського відділення академії був відзначений ректором Філаретом (майбутнім митрополитом Московським) як найкращий вихованець в царині богослов'я. Приводом для цього стала курсова робота І. Сковрцова «Про склад людини», яка була його першим друкованим твором і після захисту якої він здобув ступінь магістра богослов'я. Закінчивши в 1817 р. академію, мислитель був призначений професором філософії, математики й фізики Київської семінарії, серед вихованців якої були на той час учні вищих класів закритої, згідно з проектом Комісії духовних училищ, Києво-Могилянської академії.

Нова Київська духовна академія була відкрита 28 вересня 1819 р. і І. Сковрцов обійняв у ній посаду бакалавра філософії. На урочистому відкритті КДА мислитель виступив з промовою «Про метафізичні начала філософії» латиною (російською мовою вона вийшла в 1863 р.). Одним з таких начал І. Сковрцов визнавав

Божественну істину: «Те тільки є істинним, що таким являє собі розум Божественний, те тільки є благом, чого хоче Бог. ...Ісус Христос є єдиним вчителем істини для всіх розумних істот. Сліпою є та філософія, яка не визнає цього; божевільною є та мудрість, яка спростовує вчення Одкровення. Ми є християнами, і нам непробачно знати філософію Аристотеля або Платона краще, ніж філософію Ісуса. ...Не загубімо в лабіринті людських мудрощів керівної низки вчення Одкровення. Будемо намагатися зробитися філософами не язичницькими, а християнськими. Ці начала необхідно покласти за основу в глибини нашого духу й на них будувати свою філософію» [19, с. 370].

Деякий час І. Сковрцов виконував обов'язки бібліотекаря академії й особисто поповнив її працями Ляйбніца, Канта, Фіхте. У 1820 р. був посвячений у сан священника та прикріплений до Києво-Печерської Володимирської церкви, де згодом став протоієреєм. Це була одна з найбільш важливих церков Києва, що знаходилася далеко від академії.

У перші академічні роки І. Сковрцов був єдиним викладачем логіки, метафізики, космології та моральної філософії, а деякий час і психології та історії філософії. Професор академії І. Малишевський, виступаючи на 50-річному ювілеї КДА, зазначав, що І. Сковрцов на початку своєї викладацької діяльності «читав свої лекції латиною, у якій уже давно була вироблена наукова термінологія, чого не можна було сказати про російську мову. Під старою формою відчувався в нього новий зміст. Новиною його філософування була насамперед історія філософії, що охоплювала філософію східну, давньогрецьку, середньовічну, Нову – від Бекона, Декарта й Ляйбніца та Новітню – від Канта до Шеллінга. Новиною також було те, що він вивчав філософів не в старих схоластичних викладах, а за першоджерелами, оскільки був прекрасним знавцем давніх і нових мов. ...Крім історії філософії, він читав на тому ж самому курсі логіку, психологію, метафізику та моральну філософію» [8, с. 86].

У 1824 р. він отримав звання ординарного професора, а в 1833 р. за свої праці «Нотатки на послання апостола Павла до ефесян» та «Критичний огляд Кантової релігії в межах чистого розуму» – звання доктора богослов'я.

У 1834–1858 рр. І. Сковрцов працював професором у новоствореному Університеті Св. Володимира на кафедрі богослов'я, церковної історії та канонічного права [4] і читав лекції з церковної історії, догматичного й морального богослов'я та церковного права. Відомий історик Університету Св. Володимира В. Шульгін так характеризував лекції І. Сковрцова: «Лекції

професора Сковрцова відрізнялися спокійним, рівним викладом, без будь-яких викрутасів. Професор хотів передати своїм слухачам суттєво необхідні для освіченого члена Церкви відомості про її вчення та її історичні долі. Жодного сліду духу нетерпимості не виносили студенти з його лекцій і не проявляли цього щодо своїх друзів. ...Після кожної лекції з незмінною акуратністю викладач видавав студентам записки за цією лекцією, обсяг яких ніколи не перевищував одного аркуша» [21, с. 109].

Наголосимо, що викладання богословських наук в університеті з кожним роком все більше ускладнювалося, що було зумовлено зростанням спеціалізації університетської освіти. Спочатку постало питання про передачу на юридичний факультет такої дисципліни, як церковне законодавство, згодом взагалі було порушено питання про доречність викладання курсу богослов'я для студентів медичного факультету, оскільки вважалось недоцільним зіштовхувати операційну хірургію з богослов'ям. І лише завдяки дипломатичним перемовинам І. Сковрцова з керівництвом Київського навчального округу та університету йому вдалося відстояти свої предмети. Мислитель висловив свої думки з цього приводу так: він, по-перше, погодився читати церковне законодавство на юридичному факультеті за умови, що й іншим студентам університету буде дозволено, навіть рекомендовано, у вільний від інших занять час слухати лекції з богослов'я, і, по-друге, він переконав керівництво, що «медичні науки повинні бути в тісному зв'язку з вченням релігії та духом християнської церкви, ...а будь-яке інше розуміння речей є несумісним з поняттям і метою університетської освіти» [1, с. 348]. «Зрозуміло, – писав І. Малишевський, – що серед студентів Академії І. Сковрцов мав незрівнянно більше уважних і більш підготовлених слухачів, ніж з богослов'я в університеті» [7, с. 464].

З 1836 р. І. Сковрцов, був не лише професором, а й настоятелем православної університетської церкви, про що свідчать документи в Державному архіві м. Києва [9], а згодом, з 1850 р., коли були закриті кафедри філософії в усіх університетах Російської імперії, він читав, замість звільненого з посади Ор. Новицького, і цикл філософських наук – логіку, психологію та моральну філософію. У тому ж Державному архіві м. Києва зберігається унікальний документ – письмова згода І. Сковрцова на пропозицію ректора Університету Св. Володимира Р. Траутфеттера викладати в університеті, крім богослов'я, ще й психологію та логіку. Єдине, про що просить І. Сковрцов, – надати йому програми з цих дисциплін [2, арк. 15].

Університетська служба І. Сковцова тривала 25 років, наприкінці її йому було присвоєно звання заслуженого професора та почесного члена університету. У 1839–1855 рр. він був також законовчителем у Київському інституті шляхетних дівчат, а з 1837 до 1861 року – у зразковому пансіоні для дівчат.

Упродовж життя І. Сковцов залишався вірним своїй академії, до якої приїхав із Санкт-Петербурга ще 21-річним юнаком і якій віддав 30 років (1819–1849) свого життя й напруженої праці. Крім професорської посади, І. Сковцов постійно обіймав і інші посади в академії: був членом академічної конференції (з 1823 р.), окружного правління (з 1824 р.), цензурного комітету (з 1826 р.), неодноразово призначався на ревізію семінарій і училищ. Разом з Інокентієм у 1837 р. став засновником і одним з перших редакторів часопису «Недільні читання». Лише здобувши звання кафедрального протоієрея Софійського собору, учений остаточно залишив викладацьку діяльність у КДА (1845 р.), хоча останні чотири роки працював у ній безкоштовно (одна лекція на тиждень). У Софіївському соборі він самовіддано працював: ретельно вивчав бібліотеку, упорядковував її, склав каталог. Завдяки його праці були надруковані історичні матеріали цієї бібліотеки – «Записки Петра Могили» та «Хроніка життя Іринея Фальковського».

В останні роки свого життя І. Сковцов був також членом комітету з питань побудови в Києві Володимирівського собору (з 1852 р.), членом статистичного комітету (з 1854 р.), а також (з 1861 р.) – розпорядником училища для дівчат духовного відомства й редактором офіційної частини «Київських єпархіальних відомостей». І. Малишевський писав: «Якщо порахувати всі роки його служби на різних посадах, то отримаємо 347 років. Його праці вистачило не менше як на десять людей» [7, с. 475].

Дуже різноманітною була й наукова та викладацька діяльність І. Сковцова, у якій поєднувалися знання і богословські, і філософські, і математичні (захоплення математикою залишилося на все життя ще з часів навчання в СПбДА), і природничі, і мовознавчі. Його праця була відзначена багатьма як державними, так і церковними нагородами. Зокрема, висвячений на протоієрея в 1821 р., він у 1828 р. отримав скуфію, а в 1829 р. – камілавку, у 1833 р. – докторський хрест, у 1834 р. – орден Св. Анни 2-го ступеня, у 1839 р. – кабінетний наперсний хрест, прикрашений коштовним камінням, у 1841 р. – орден Св. Володимира 3-го ступеня, у 1855 р. – кабінетний золотий хрест, а в 1856 р. був обраний депутатом зі сторони білого духовенства Київської єпархії

на коронацію імператора Олександра II, і того ж дня І. Сковцова вшанували митрою, а в 1861 р. його нагородили кабінетним золотим хрестом.

Останньою зворушливою сторінкою життя І. Сковцова була його діяльність як розпорядника училища для дівчат духовного відомства. Провідна роль у початковий період діяльності цього навчального закладу належала саме І. Сковцову. Училище було відкрито 15 жовтня 1861 р. й тимчасово розмістилося в щойно спорудженому будинку причету Софійського собору, де під нього виділили дві квартири – для кафедрального протоієрея, тобто для І. Сковцова, і для ключника, які віддали їх для потреб училища. І. Сковцов опікувався долею сиріт і доньок з найбідніших сімей єпархіального духовенства, призначивши їм свій докторський оклад і прибуток від редакторської роботи в «Київських єпархіальних відомостях». «Особливо зворушливою, – писав І. Малишевський, – була участь професора у процесі навчання та виховання бідних сиріт. Пройшовши за своє життя і академію, і університет, тепер він з великою любов'ю сідає з малюками за буквар та арифметику, створює для них конспекти з предметів релігійного навчання, а також власноруч робить креслення з географії, кладе на музику церковні пісні для малечі» [7, с. 473]. З 1 вересня 1863 р. училище розмістилося в колишньому Кловському палаці й мало 22 кімнати, у яких – церква, класи, спальні, їдальня, пральня, лазня [6, с. 63–66]. На жаль, І. Сковцов не дочекався початку занять на новому місці, бо 5 серпня 1863 р. відійшов в інший світ і був похований у сімейному склепі в церкві Щекавицького цвинтаря.

Філософські уподобання І. Сковцова склалися ще під час навчання в Санкт-Петербурзькій духовній академії: мислитель позитивно ставився до Ляйбніца, Канта, Шеллінга й досить стримано до Фіхте та Гегеля. Але при цьому слід підкреслити, що І. Сковцов не був прихильником жодної з перерахованих філософських систем. Курсовий твір І. Сковцова «Про склад людини» (1817 р.) був написаний в дусі християнської антропології, у ньому людина-християнин розглядалася в єдності її природного, тілесно-душевного та благодатно-духовного життя. Уже в цій ранній роботі виявилася повага автора до православної святоотчеської спадщини. У наступних філософських працях мислитель узгоджує філософські ідеї з Богооткровенною істиною.

Історико-філософські штудії Сковцова досить численні, серед них на особливу увагу заслуговують праці, присвячені філософії Платона, Плотіна, Ляйбніца, Канта.

Найвідомішими творами мислителя є: «Про філософію Плотіна» [15], «Про філософію Ешенмайера» [16], «Критичний огляд вчення древніх про істинне благо людини» [14], «Критичний огляд Кантової релігії в межах одного розуму» [13], «Християнське використання філософії або філософія Св. Григорія Ниського» [17]. Період неабиякого захоплення картезіанською та ляйбніце-вольфганською філософією змінився згодом інтересом до кантіанства, хоча й до нього І. Сковрцов ставився досить критично: «У великій славі Одкровення, – писав він, – можна вгледіти ще й те, що все краще в кантовій релігії запозичено з Євангелія, а все найгірше належить, власне, кантовій філософії» [13, с. 46]. І. Сковрцов виділяв три ідеї, обґрунтування яких належить Кантові. По-перше, ідея, згідно з якою наш розум не є безмежним у своїх можливостях, тобто йому не дано пізнати метафізичний світ; по-друге, Сковрцов поділяє думку Канта про такі начала моральності, які ґрунтуються на принципі задоволення і є аморальними; по-третє, людина за своєю природою недосконала.

На думку Г. Шпета, Сковрцов був найбільш консервативним серед усіх духовно-академічних філософів, але при цьому він усвідомив необхідність зрушення з вольфганської філософії та врахування досвіду розвитку досягнень світової філософії. Одна з величезних заслуг І. Сковрцова в розвитку духовно-академічної філософії й полягає в тому, що він здійснив перехід від традиційного вольфганства до кантіанства. «Сковрцову вдалося, – писав Г. Шпет, – відкрити той спосіб звернення до філософії, який задовольняв ідеальні вимоги духовно-академічних програм. Він зробився взірцем і авторитетом, котрого з необхідністю треба було наслідувати» [20, с. 190]. Як і більшість релігійних філософів ХІХ ст., І. Сковрцов співвідносив ідеї філософії з істинами Одкровення, хоча й не завжди припускав абсолютну підпорядкованість першої другій. «Отже, – писав він, – немає, власне, релігії в межах одного розуму, але не є достойною імені релігії і будь-яка, так звана філософська релігія» [5, с. 95]. Мислитель був глибоко переконаний у необхідності філософської освіти.

Філософування І. Сковрцова ґрунтувалося на аналізі поняття істини, яку він розглядав і як даність, що сприймається, і як даність, що пізнається. У найширшому значенні слова безпосереднє відчуття істини трактувалося мислителем як віра в рамках першої форми пізнання. Віра – основа всього розумового розвитку. А другою формою та сходинкою пізнання є прагнення осягнути безпосередній зміст віри й підвести віру до сходинки знання.

Завдяки цьому прагненню виникає наука та філософія. На думку І. Сковрцова, «мислячий дух людський не є безумовною істотою, так само мислення не є чимось абсолютним і творчим... Істина не є витвором тільки однієї чистої думки нашої. Навпаки, спочатку вона є чимось даним для нас, і нами тільки пізнається, сприймається у свідомості. Звідси першопочаткове, природне відношення нашого духу до істини є відношенням сприйняття, чуття. Як блага та досконале, так і істинне, ми пізнаємо спочатку безпосередньо, вродженим для нас відчуттям істини. І це безпосереднє відчуття істини є віра. Таким чином, віра є первинною, природною формою нашого пізнання та основою всього подальшого розумового розвитку» [12, с. 508].

Таким чином, головне завдання філософії І. Сковрцов вбачав у необхідності аналізу розумної природи людського духу й у відкритті та осмисленні в цій природі першопочаткових і основних елементів істини, які в майбутньому ще потрібно відділити від сторонніх домішок і викласти в прозорих і точних поняттях. Сукупність цих істин І. Сковрцов називав *philosophia prima*. Але істина у своєму первинному вигляді не може задовольнити людський розум, що філософує, і людина починає прагнути до повного та всеосяжного пізнання цілісності всіх речей, до повної та досконалої істини. Це, на думку Сковрцова, є *philosophia secunda*. Цілком відповідаючи своєму філософському теїзму, прагнення духу, що філософує, спрямовується до своєї ж кінцевої мети – до спокою та миру, що найповніше реалізується не в царині філософії, а на шляху до справдження Духу Божого, який є джерелом будь-якої істинної мудрості та розуму. Істинна філософія, що повністю відповідає святоотчеським традиціям, є провідницею до Христа. Мислитель цю думку висловив так: «Правильно покладена й правильно розвинена філософія, що базується на вірі в головні істини розуму людського, повинна прийти до віри в самі підвалини й джерело істини – у втілене Слово Боже. Істинна філософія, – як говорили Отці Церкви, є провідницею до Христа, а Христос є і Шлях, і Істина, і Життя наше» [12, с. 511].

Отже, філософське вчення І. Сковрцова являло собою специфічне посередництво філософії між природним розумом і християнством.

Якщо детальніше розглянути, як тлумачить І. Сковрцов поняття істини, то можна переконатися, що для нього «істина, як така, є однією й незмінною, а філософські теорії, що змінюють одна одну протягом історії, можуть відрізнитися аж до протилежності. Історія філософії, як вважає мислитель, не є послідовним одкровенням істини. Це одкровення завжди

узгоджується саме з собою і завжди таке, яке відкриває одну й ту ж істину, яка справджується не в історії філософії, а в історії царства Божого, і не мислячим духом людським, а Духом Божим... Дух, який філософує, який розкривається в історії філософії, не є духом істини..., а є духом, який прагне до істини, філософія ж не є наставницею мудрості, а лише її аматоркою. Оскільки єство філософії – це завжди прагнення до істини, більше чи менше наближення до неї, то зрозуміло, що ми навмисно будемо шукати в ній повного заспокоєння для свого розуму та серця... Вона не зможе нам дати того, чого, по суті своїй, не має в собі» [12, с. 505–506].

Як переконуємося, хоча І. Сковорцов і заперечував безумовне достоїнство і значення філософії у справі повного та всеосяжного пізнання світу й ставився до всіх історико-філософських систем досить критично (особливо до філософії Гегеля), але він ніколи не доводив свого критицизму до повного скепсису щодо пізнання істини філософськими засобами. Прагнення мислячого людського розуму до пізнання істини мислитель завжди вважав природним і закономірним процесом. На його думку, в історично відомих філософських системах завжди є хоча б мала частка істини, і вони не є лише рядом помилкових чи хибних міркувань. У будь-якій філософській системі є як позитивні, так і негативні моменти. Як свідчить викладений вище матеріал, на власні філософські уподобання І. Сковорцова найбільше вплинула філософія І. Канта, особливо його теорія пізнання та моральна філософія. Найбільш критично

мислитель ставився до філософії Гегеля, якому значною мірою притаманне пантеїстичне світоспоглядання, що не сумісне з догматами християнства, де Бог є трансцендентним щодо світу, а не присутнім у світі (різновидом пантеїзму І. Сковорцов вважав і гегелівський панлогізм). Мабуть, саме цим можна пояснити й той факт, що сучасник мислителя, Одеський протоієрей М. Соколов [18, с. 162] згадував, як у своїх лекціях І. Сковорцов намагався обходити філософію Гегеля.

Особливий науковий інтерес викликає щоденник І. Сковорцова, який він вів упродовж останніх років життя, у 1859–1861 рр. У цей час мислитель уже не працював викладачем ні в академії, ні в університеті й міг займатися винятково лише організаційними та виховними справами в училищі для дівчат, що підпорядковувалося духовному відомству. Він мав значно більше вільного часу, ніж у минулі роки, й кожного дня вів записи у своєму щоденнику, що стосувалися різноманітних філософських і життєвих проблем.

Філософ досліджував найрізноманітніші питання, але, як згадували його сучасники, «альфою і омегою для нього була релігія, з неї він виводив і до неї спрямовував усі свої дослідження й роздуми. ...Світла й непорушна віра – ось у чому знайшли свій розвиток усі порухи та сумніви його душі» [5, с. 76]. Сам же мислитель у своєму щоденнику записав: «Віра ніколи не витісняється, а завжди була й буде необхідним началом людського життя» [5, с. 110].

Список використаних джерел

1. Владимирский-Буданов М. Ф. История императорского Университета Св. Владимира / М. Ф. Владимирский-Буданов. — К. : В типографии Императорского Университета Св. Владимира, 1884. — 684 с. — XLI, IV.
2. Дело о возложении чтения логики и опытной психологии на профессоров богословия или законоучителей в высших учебных заведениях, 31 июля 1850 г.–8 февраля 1851 г. — Державний архів м. Києва (ДАК). — Ф. 16. — Оп. 289. — Спр. 130.
3. Дело о составлении программы логики, психологии и пр. богословия для преподавания в высших учебных заведениях, 29 мая–3 августа 1850 г. — Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві (ЦДІА України). — Ф. 711. — Оп. 3. — Од. зб. 396.
4. Дело Совета Университета Св. Владимира об определении профессора Киевской духовной академии протоиерея Сковорцова профессором Университета Св. Владимира, 12 июля 1834 г.–31 июля 1834 г. — Державний архів м. Києва. — Ф. 16. — Оп. 276. — Спр. 83.

References

1. Vladimirskii-Budanov, M. F. (1884). History of Imperial University. Kyiv : In the Publishing House of St. Vladimir Imperial University, XLI, IV. [in Russian]
2. *The matter of imposing reading logic and experimental psychology on theology professors or catechists in higher education institutions*, 31 July 1850–8 February 1851, State Archive of Kyiv, F. 16, List 289, Act 130. [in Russian]
3. *The matter on making the curriculum for teaching logic, psychology and other theology at higher education institutions*, 29 May–3 August 1850, Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, F. 711, List 3, Coll. 396. [in Russian]
4. *The matter of the Council at St. Vladimir University on appointing the professor of Kyiv Academy of Theology the arch-priest Skvortsov the professor of St. Vladimir University*, 12 July 1834–31 July 1834, State Archive of Kyiv, F. 16, List 276, Act 83. [in Russian]
5. Skvortsov, I. M. (1864). The diary of the arch-priest Ivan Mikhailovich Skvortsov, *Trudy KDA*, Book 1, 75–111. [in Russian]

5. Дневник протоиерея Ивана Михайловича Скворцова / И. М. Скворцов // Труды КДА. — 1864. — Кн. 1. — С. 75—111.
6. Ковалинський В. Київські мініатюри / В. Ковалинський. — К. : Літопис, 2002. — Кн. 1. — 320 с.
7. Малышевский И. Иван Михайлович Скворцов, кафедральный протоиерей Киево-Софийского собора (Некролог) / Иван Михайлович Малышевский // ТКДА. — 1863. — Кн. 8. — С. 436—490.
8. Малышевский И. Историческая записка о состоянии академии в минувшее пятидесятилетие / И. Малышевский // Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии. — К. : В типографии Киево-Печерской Лавры, 1869. — С. 64—138.
9. О назначении протоиерея Скворцова настоятелем университетской греко-российской церкви, а профессора Ходьскевича римско-католической каплицы и об отпуске по 1200 рублей на содержание церквей и проч., 4 ноября 1835 г.— 24 марта 1836 г. — Державний архів м. Києва. — Ф. 16. — Оп. 276. — Спр. 443.
10. Послужной список Киевской Духовной Академии Ординарного Профессора философских наук, протоиерея Иоанна Скворцова. — Державний архів м. Києва. — Ф. 16. — Оп. 276. — Спр. 83.
11. Послужные списки профессорско-преподавательского состава Академии за 1834-35 учебный год. — ЦДІА України в м. Києві. — Ф. 711. — Оп. 1. — Од. зб. 1029.
12. Поспехов Д. Последнее сочинение протоиерея И. М. Скворцова. Два слова по поводу этого сочинения / Д. Поспехов // Труды КДА. — 1863. — Кн. 8. — С. 500—524.
13. Скворцов И. Критическое обозрение Кантовой «религии в пределах одного разума» / И. Скворцов // Журнал Министерства народного просвещения. — 1838. — Ч. 17. — С. 44—99.
14. Скворцов И. Критическое обозрение учения древних об истинном благе человека / И. Скворцов // Журнал Министерства народного просвещения. — 1848. — № 57. — С. 252—284.
15. Скворцов И. О философии Плотина / И. Скворцов // Журнал Министерства народного просвещения. — 1835. — Ч. 10. — С. 1—17.
16. Скворцов И. О философии Эшенмайера / И. Скворцов // Журнал Министерства народного просвещения. — 1835. — Ч. 8. — С. 213—232.
17. Скворцов И. Христианское употребление философии или философия Св. Григория Нисского / И. Скворцов // Труды КДА. — 1863. — Т. 3. — С. 129—160.
18. Соколов Н. И. Воспоминания и автобиография Одесского протоиерея / Н. И. Соколов // Киевская старина. — 1906. — № 10. — С. 155—197.
19. Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI—початку XIX ст. / Ф. Тітов. — К. : Друк. Укр. АН, 1924. — 433 с.
20. Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии Г. Г. Шпет // Введенский А. И., Лосев А. Ф., Радлов Э. Л., Шпет Г. Г.: Очерки истории русской философии. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. — С. 217—578.
6. Kovalyns'kyi, V. (2002). *Kyiv miniatures. Book I.* Kyiv : Litopys. [in Ukrainian]
7. Malyshevskii, I. (1863). Ivan Mikhailovich Skvortsov, the cathedral arch-priest of Kyiv-Sofia Cathedral (Obituary). *TKDA*, Book 8, 436—490. [in Russian]
8. Malyshevskii, I. (1869). *A historical note on the state of academy in the last fifty years.* In : The 50th Anniversary of Kyiv Academy of Theology. Kyiv : In the Publishing House of Kyiv-Pechersk Lavra, 64—138. [in Russian]
9. *On appointing the arch-priest Skvortsov the prior of University Greek-Russian Church and professor Khod'skevich the prior of Romn Catholic Chapel, and on assigning 1200 roubles each for keeping the churches etc.,* 4 November 1835—24 March 1836, State Archive of Kyiv, F. 16, List 276, Act 443. [in Russian]
10. *Accomplishment record of Kyiv Academy of Theology of Ordinary Professor of philosophical sciences, the arch-priest Ioann Skvortsov.* State Archive of Kyiv, F. 16, List 276, Act 83. [in Russian]
11. *Accomplishment records of the Academy teaching staff through academic years 1834-35.* Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, F. 711, List 1, Coll. 1029. [in Russian]
12. Pospokhov, D. (1863). The last work of the arch-priest I. M. Skvortsov. *Trudy KDA*, Book 8, 500—524. [in Russian]
13. Skvortsov, I. (1838). Critical review of Kant's "religion within one reason". *Journal of Ministry of Public Education*, Vol. 17, 44—99. [in Russian]
14. Skvortsov, I. (1848). Critical review of the ancient teaching on man's good. *Journal of Ministry of Public Education*, Vol. 57, 252—284. [in Russian]
15. Skvortsov, I. (1835). On Plotin's philosophy. *Journal of Ministry of Public Education*, Vol. 10, 1—17. [in Russian]
16. Skvortsov, I. (1835). On Eschenmayer's philosophy. *Journal of Ministry of Public Education*, Vol. 8, 213—232. [in Russian]
17. Skvortsov, I. (1863). The Christian use of philosophy or philosophy of St. Grigorii Nisskii. *Trudy KDA.*, Vol. 3, 129—160. [in Russian]
18. Sokolov, N. I. (1906). Recollections and autobiography of Odessa arch-priest. *Kievskaiia starina*, 10, C. 155—197. [in Russian]
19. Titov, F. (1924). *The old higher education in Kyiv Ukraine at the end of XVI—early XIX centuries.* Kyiv : Druk. Ukr. AN. [in Ukrainian]
20. Shpet, G. G. (1991). *An essay on development of Russian philosophy.* In : Essays on history of Russian philosophy. Sverdlovsk : Ural University Press, 217—578. [in Russian]
21. Shul'gin, V. (1860). *History of St. Vladimir University.* SPb : In the Publishing House of Riumin and Co. [in Russian]

21. Шульгин В. История Университета
Св. Владимира / В. Шульгин. — СПб. :
В типографии Рюмина и комп., 1860. — 230 с.

Відомості про автора:

Мозгова Наталія Григорівна
mozgova@gmail.com
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01061, Україна
doi: 10.7905/vers.v1i5.1112

Надійшла до редакції: 16.07.2015 р.

Прийнята до друку: 28.08.2015 р.

Information about the author:

Mozhova Nataliia Hryhorivna
mozgova@gmail.com
National Pedagogical Dragomanov University,
9 Pirohov Street, Kyiv, 01601, Ukraine
doi: 10.7905/vers.v1i5.1112

Received at the editorial office: 16.07.2015.

Accepted for publishing: 28.08.2015.